

سیمای تحولات جمعیت در ایران و آینده نگری آن تا افق ۱۴۲۵ در ایران : الزامات سیاستی و

چالش های فرا رو

محمد جواد محمودی *

نادر مطیع حق شناس و محمود مشفق **

چکیده

امروزه جغرافیای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جهان، تحولات شگرفی را تجربه می کند. در این میان، تحولات جمعیتی، در تمام موضوعات انسانی، فنی و علمی بعنوان یک عامل مشترک، از اهمیت بسیاری برخوردار است. مطالعه و بررسی آمار و ارقام سرشماری های عمومی نفوس و مسکن و آمارگیری های جاری جمعیت نشان می دهد که ایران در دهه ۶۵-۱۳۵۵ با افزایش شدید باروری (بیش زایی جمعیت) روبرو بوده است، به گونه ای که در اثرا افزایش تعداد موالید، درصد رشد سالانه جمعیت کشور از ۲/۷ درصد در دهه ۵۵-۱۳۴۵ به ۳/۹ درصد در دهه ۶۵-۱۳۵۵ رسیده است (از این میزان رشد ۳/۲ درصد مربوط به رشد طبیعی جمعیت و ۰/۷ درصد مربوط به مهاجرین افغانی و عراقی ها بوده است). یقیناً عوامل متعددی در افزایش جمعیت کشور دخیل بوده اند که از جمله آنها می توان به تغییرات اعمال شده در سیاست های جمعیتی پس از به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی ایران و اجرای سیاست های مستقیم و غیرمستقیم تشویق موالید اشاره کرد.

هدف اصلی این مقاله بررسی تحولات حجم و رشد جمعیت کشور طی سال های ۱۲۸۰ تا ۱۳۸۵ و آینده نگری آن تا سال ۱۴۲۵ می باشد. منبع اصلی اطلاعات را نتایج تفصیلی سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران در فاصله سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ تشکیل می دهند. برای مطابقت بیشتر پیش بینی های جمعیتی سازمان ملل با شرایط ایران، مرکز مطالعات و پژوهشهای جمعیتی با استفاده از آمارهای سرشماری سال ۱۳۸۵ به عنوان سال پایه، نسبت به پیش بینی جمعیت کشور اقدام شده است. این پیش بینی جمعیتی بر اساس فرض تداوم وضعیت فعلی (الگوی حد پایین پیش بینی سازمان ملل که مطابق وضعیت فعلی کاهش باروری در ایران بوده است) و روند افزایش مناسب سطح باروری کشور طی ۴۰ سال آینده می باشد. این الگو تحت عنوان آهنگ رشد آهسته جمعیتی معرفی شده است. تحلیل استنباطی از نتایج بدست آمده نشان می دهد اگر رشد جمعیت کشور از آهنگ رشد آهسته پیروی کند، از وقوع رشد منفی جمعیتی پیشگیری شده و درنهایت به یک رشد متعادل جمعیتی دست خواهیم یافت. ملاحظه می شود که در صورت افزایش مناسب میزان باروری کل هرگز با رشد بی رویه جمعیت مواجه نخواهیم شد و در عین حال نرخ رشد جمعیت از نرخ فعلی هم پایین تر خواهد بود. در این صورت است که می توان از به هم خوردن موازنه جمعیتی جلوگیری کرد. البته صاحب نظران جمعیتی کشور معتقدند که زمان عملیاتی کردن بحث تجدید نظر در سیاست های جمعیتی فرا رسیده و مکانیسم آن تشکیل شورای عالی جمعیت است.

واژگان کلیدی : جمعیت، آینده نگری، سیاست های جمعیتی

* رئیس و عضو هیأت علمی مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

** اعضای هیأت علمی مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

مقدمه

امروزه جغرافیای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جهان، تحولات شگرفی را تجربه می کند. در این میان، تحولات جمعیتی، در تمام موضوعات انسانی، فنی و علمی بعنوان یک عامل مشترک، از اهمیت بسیاری برخوردار است. طراحان برنامه های توسعه اقتصادی و اجتماعی در مطالعات خود، به روابط متقابل م تغییرهایی می پردازند که در تحول اقتصادی و اجتماعی تأثیری می گذارند و شاید مهمترین تغییری که در برنامه ریزی به عنوان مبنای محاسبات در نظر گرفته می شود، جمعیت و دگرگونیهای آن در گذشته، حال و پیش بینی تحولات آن در آینده است. در قرن بیستم، مسئله انتقال جمعیت بطور چشمگیری قابل ملاحظه بوده است،

مطالعات انجام شده نشان می دهد که همانند اکثر کشورهای در حال توسعه، ایران نیز بعد از جنگ جهانی دوم طی مراحل انتقال جمعیتی را با کاهش اساسی و مستمر مرگ و میر آغاز کرد. در فاصله سالهای بین ۱۳۳۰ تا ۱۳۶۰ ایران با رشد بی سابقه و شتابان جمعیت مواجه بود. به طوری که معدل رشد سالانه جمعیت در این چهار دهه به رقمی حدود ۳ درصد بالغ می شد. رشد سالانه ۳ درصد، سبب شد جمعیت ایران هر ۲۳ سال یکبار دو برابر و در طول یک قرن بیش از شانزده برابر شود. رشد سالانه ۳ درصد سبب شد، جمعیت ایران از رقمی کمتر از ۱۹ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به رقمی در حدود ۵۰ میلیون نفر در سال ۱۳۶۵ بالغ شود. پیشرفت بهداشت و گسترش آن و به تبع آن کاهش میزان های مرگ و میر به ویژه مرگ و میر نوزادان و اطفال نقش اصلی و تعیین کننده در شتاب رشد جمعیت داشته اند.

اگر نگاهی به زمینه های تاریخی تحولات جمعیت ایران داشته باشیم، متوجه می شویم که آهنگ شدید رشد جمعیت کشور که در سال های نخست پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) شروع شده بود، در سال های اخیر تا حد زیادی کاهش یافته است. روند رشد جمعیت ایران از گذشته تا به حال نشان می دهد که متوسط میزان رشد سالانه جمعیت در دهه ۴۵-۱۳۳۵ برابر با ۳/۱ درصد در سال بوده، لیکن در دهه پس از آن در فاصله سال های ۵۵-۱۳۴۵ با کاهش روبرو بوده و به ۲/۷۱ درصد در سال رسیده است. جمعیت کشور در دهه ۶۵-۱۳۵۵ از رشد بالائی برخوردار بوده و به ۳/۹ درصد در سال افزایش یافته است. در دهه دوم انقلاب، موفقیت های چشمگیری از نظر کاهش نرخ موالید و کنترل جمعیت حاصل گردید، در این دهه، نرخ رشد جمعیت از ۳/۹ درصد در دهه ۶۵-۱۳۵۵ به ۱/۹۶ درصد در دهه ۷۵-۱۳۶۵ کاهش یافت و در دهه ۸۵-۱۳۷۵ به نرخ رشد ۱/۶۱ درصد رسید. تجزیه و تحلیل های جمعیت شناختی نشان می دهد که کشور ایران پس از تجربه کاهش باروری، وارد مرحله جدیدی از تغییرات جمعیتی شده است. لذا این بررسی، از حیث علمی و عملی حائز اهمیت می باشد. هدف اصلی این مقاله، بررسی تحولات حجم و رشد جمعیت کشور طی سال های ۱۲۸۰ تا ۱۳۸۵ و آینده نگری آن تا سال ۱۴۲۵ می باشد.

منابع داده و روش شناسی

منبع اصلی اطلاعات را نتایج تفصیلی سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران در فاصله سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ تشکیل می دهند. برای مطابقت بیشتر پیش‌بینی‌های جمعیتی سازمان ملل با شرایط ایران، مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیتی با استفاده از آمارهای سرشماری سال ۱۳۸۵ به عنوان سال پایه، نسبت به پیش بینی جمعیت کشور اقدام شده است. این پیش بینی جمعیتی بر اساس فرض تداوم وضعیت فعلی (الگوی حد پایین پیش‌بینی سازمان ملل که مطابق وضعیت فعلی کاهش باروری در ایران بوده است) و روند افزایش مناسب سطح باروری کشور طی ۴۰ سال آینده می باشد. این الگو تحت عنوان آهنگ رشد آهسته جمعیتی معرفی شده است.

گذشته نگری و تحولات اخیر جمعیت ایران

برآوردهائی که خارجیان مقیم ایران و یا برخی محققان غیر ایرانی در فاصله سال‌های ۱۲۶۳ تا ۱۲۸۷ شمسی (۱۸۸۴ تا ۱۹۰۸ میلادی) از جمعیت ایران به‌عمل آورده‌اند تعداد آن را بین ۶ تا ۱۰ میلیون نفر نشان می‌دهند. گرچه از اواسط دوره قاجار، به‌ویژه در زمان ناصرالدین شاه تلاش‌هایی برای انجام سرشماری‌های جمعیتی در کشور آغاز گشت، لیکن این تلاش‌ها به شمارش‌های جمعیتی از بعضی شهرهای بزرگ محدود بود و در مرحله بعد نیز آمارهایی از جمعیت و مسکن و ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی شهرها توسط شهرداری‌ها تهیه گردید که به آمارهای بلدیّه موسوم‌اند.

تلاش‌هایی برای انجام سرشماری در سال ۱۳۱۶ شمسی (۱۹۳۷ میلادی) آغاز شد که به سرشماری ۳۵ شهر از شهرهای کشور در فاصله سال‌های ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰ انجامید. با اشغال ایران به‌وسیله قوای بیگانه در شهریور آن سال ادامه این تلاش امکان ناپذیر گشت (میرزائی: ۱۳۸۵: ۴)، با وجود این تلاش‌ها، نخستین سرشماری عمومی کشور در سال ۱۳۳۵ انجام شد و پس از آن نیز با فاصله‌های ۱۰ ساله سرشماری‌های دیگری به‌عمل آمد که آخرین آن در سال ۱۳۸۵ صورت گرفت. گرچه طی یک دوره صد ساله جمعیت کشور ۷ برابر شده، لیکن این افزایش در طول زمان یکسان صورت نگرفته است. سرعت آن در آغاز بسیار کند بود و در فاصله چهل سال، از ۱۲۸۰ تا ۱۳۲۰ تنها ۱/۴ برابر شد. در حالی که در دوره پنجاه ساله ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ این رشد به‌تندی گرائید و به بیش از سه و نیم برابر رسید.

براساس نتایج تفصیلی سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران، جمعیت ایران برابر ۷۰/۵ میلیون نفر بوده که ۳۵/۹ میلیون نفر آن را مردان و ۳۴/۶ میلیون نفر بقیه را زنان تشکیل می‌دهند که در مقایسه با جمعیت ۶۰ میلیون نفری سال ۱۳۷۵ مبین خالص افزایشی در حدود ۱۴/۸ درصد یا ۱۰/۴ میلیون نفر در این فاصله است.

جدول ۱- روند تحولات تعداد و درصد رشد سالانه جمعیت ایران
از سال ۱۳۷۹ تا سال ۱۳۸۵

سال	جمعیت (به میلیون نفر)	درصد رشد سالانه جمعیت
۱۳۷۹ ^۱	۱۰/۳۳	---
۱۳۸۵ ^۱	۱۰/۵۳	۰/۴۳
۱۳۹۰ ^۱	۱۰/۸۳	۰/۵
۱۳۹۵ ^۱	۱۱/۲۳	۰/۵۷
۱۳۰۰ ^۱	۱۱/۶۱	۰/۶۷
۱۳۰۵ ^۱	۱۲/۰۶	۰/۷۷
۱۳۱۰ ^۱	۱۲/۶۱	۰/۹
۱۳۱۵ ^۱	۱۳/۳۹	۱/۲
۱۳۲۰ ^۱	۱۴/۳۵	۱/۴
۱۳۲۵ ^۱	۱۵/۵۵	۱/۶۲
۱۳۳۰ ^۱	۱۷/۰۶	۱/۹
۲۱۳۳۵	۱۸/۹	۲/۵۲
۲۱۳۴۵	۲۵/۷	۳/۱۳
۲۱۳۵۵	۳۳/۷	۲/۷۱
۲۱۳۶۵	۴۹/۴	۳/۹۱
۲۱۳۷۵	۶۰/۰۵	۱/۹۶
۲۱۳۸۵	۷۰/۵	۱/۶۱

^۱ مأخذ: میرزائی (۱۳۸۵) گزارش کشوری جمعیت و توسعه در ایران، ص ۴

^۲ مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۸۵-۱۳۳۵.

مطالعه و بررسی آمار و ارقام سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و آمارگیری‌های جاری جمعیت نشان می‌دهد که ایران در دهه ۱۳۵۵-۶۵ با افزایش شدید باروری (بیش زایی جمعیت) روبرو بوده است، به گونه‌ای که در اثر افزایش تعداد موالید، درصد رشد سالانه جمعیت کشور از ۲/۷ درصد در دهه ۵۵-۱۳۴۵ به ۳/۹ درصد در دهه ۶۵-۱۳۵۵ رسیده است (از این میزان رشد ۳/۲ درصد مربوط به رشد طبیعی جمعیت و ۰/۷ درصد مربوط به مهاجرین افغانی و عراقی‌ها بوده است). یقیناً عوامل متعددی در افزایش جمعیت کشور دخیل بوده‌اند که از جمله آنها می‌توان به تغییرات اعمال شده در سیاست‌های جمعیتی پس از به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های مستقیم و غیرمستقیم تشویق موالید اشاره کرد. برآوردهای انجام شده از روند تحولات باروری حاکی از این است که میزان باروری کل از حدود ۷/۷ فرزند برای هر زن در سال ۱۳۴۵ به ۶/۳ فرزند در سال ۱۳۵۵ کاهش یافته است (آقاجانیان و مهریار، ۱۹۹۹). بعد از این کاهش اولیه، موقتاً وقفه‌ای در

گذار جمعیتی ایران پدید می‌آید و تحت تأثیر شرایط خاص متأثر از رویداد انقلاب اسلامی، باروری در بین سال‌های ۵۸ - ۱۳۵۶ اندکی افزایش یافته و سپس تا حوالی سال ۱۳۶۳ روند نسبتاً ثابتی را ادامه می‌دهد. از سال ۱۳۶۳ به بعد مجدداً به تدریج روند کاهش باروری آغاز می‌شود و از ۶/۹ فرزند برای هر زن در این سال، به ۵/۵ فرزند در سال ۱۳۶۷ که زمان راه‌اندازی مجدد برنامه‌های تنظیم خانواده است می‌رسد و از این زمان به بعد، به سرعت روند انتقالی خود را طی کرده و میزان باروری کل به ۲/۱۷ فرزند در سال ۱۳۷۹ می‌رسد (عباسی شوازی و مکدونالد، ۲۰۰۵) و روند کنونی آن نیز از ادامه همان روند قبلی تبعیت می‌کند.

پیش‌بینی روند تحولات جمعیت و شاخص‌های عمده جمعیتی ایران

بخش جمعیت سازمان ملل هر چهار سال یک بار بر اساس نتایج سرشماری‌های ملی کشورها، و مفروضات سطوح مختلف باروری و مرگ و میر به پیش‌بینی تحولات جمعیتی کشورها در افق‌های زمانی ۵۰ ساله و در سه سناریوی مختلف (حد پایین، حد متوسط و حد بالا) می‌پردازد. در جدول ۲ نتایج پیش‌بینی جمعیت کشور در صورت ادامه روند فعلی (نرخ‌های سال ۱۳۸۵) گزارش شده است. همچنان که ملاحظه می‌شود میزان باروری کل در طول دوره پیش‌بینی زیر سطح جانشینی است که از سال ۱۴۱۰ به بعد منجر به بروز رشد منفی جمعیتی خواهد شد.

جدول ۲- نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی حدپایین
بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش‌بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ ومیر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل ناخالص	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰.۵۰	۱.۲۱	۵۷.۸	۱۸.۶	۶.۵	۱.۸	۰.۸۸	۰.۸۴	۷۰.۴
۱۳۹۰	۷۴.۶۰	۱.۰۴	۶۷.۱	۱۶.۶	۶.۲	۱.۵۵	۰.۷۶	۰.۷۳	۷۱.۷
۱۳۹۵	۷۸.۰۴	۰.۷۸	۸۸.۸	۱۳.۹	۶.۱	۱.۴۴	۰.۷۰	۰.۶۸	۷۲.۸
۱۴۰۰	۸۰.۴۶	۰.۴۹	۱۴۱	۱۱.۲	۶.۲	۱.۳۶	۰.۶۶	۰.۶۵	۷۳.۹
۱۴۰۵	۸۱.۸۶	۰.۲۶	۲۶۶	۹.۳	۶.۷	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۴.۹
۱۴۱۰	۸۲.۶۵	۰.۱۵	۴۶۵	۸.۹	۷.۵	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۵.۹
۱۴۱۵	۸۲.۹۹	۰.۰۳	-	۸.۷	۸.۴	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۶.۸
۱۴۲۰	۸۲.۷۱	-۰.۱۴	-	۸.۲	۹.۶	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۷.۸
۱۴۲۵	۸۱.۵۸	-۰.۳۷	-	۷.۴	۱۱	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۸.۵

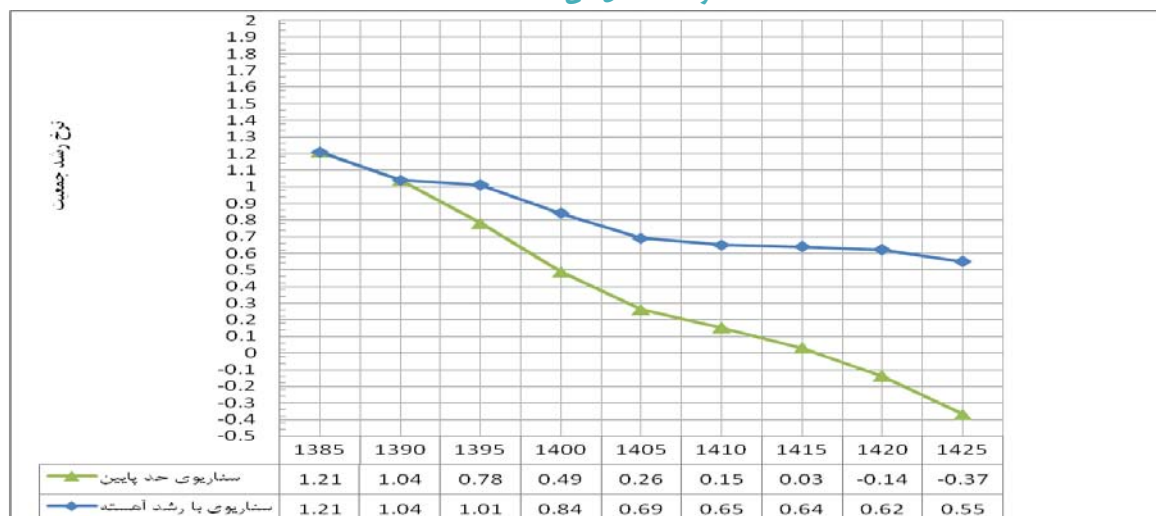
پیش‌بینی جمعیت فوق‌مبتنی بر مفروضات: ۱- تحولات امید زندگی بر اساس الگوی پیش‌بینی سازمان ملل در سناریوی حد پایین و با استفاده از مدل غرب کول و دمنی بوده است، ۲- میزان باروری کل بر اساس ۱/۵۵ فرزند برای هر مادر در سال ۱۳۹۰ برآورد شده و تغییرات آن مبتنی بر سناریوی حد پایین سازمان ملل تا سال ۱۴۲۵ می‌باشد.

برای مطابقت بیشتر پیش‌بینی‌های جمعیتی سازمان ملل با شرایط ایران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی با استفاده از آمارهای سرشماری سال ۱۳۸۵ به عنوان سال پایه، نسبت به پیش‌بینی جمعیت کشور اقدام کرد. این پیش‌بینی جمعیتی بر اساس فرض تداوم وضعیت فعلی (الگوی حد پایین پیش‌بینی سازمان ملل که مطابق وضعیت فعلی کاهش باروری در ایران بوده است) و روند افزایش مناسب سطح باروری کشور طی ۴۰ سال آینده می‌باشد. این الگو تحت عنوان آهنگ رشد آهسته جمعیتی معرفی شده است، و این در صورتی است که سطح باروری از نرخ کنونی به شکلی آرام روند صعودی داشته باشد (جدول ۳).

جدول ۳- نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی رشد آهسته باروری
(از ۱/۸ فرزند به حدود ۲/۵ فرزند) بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

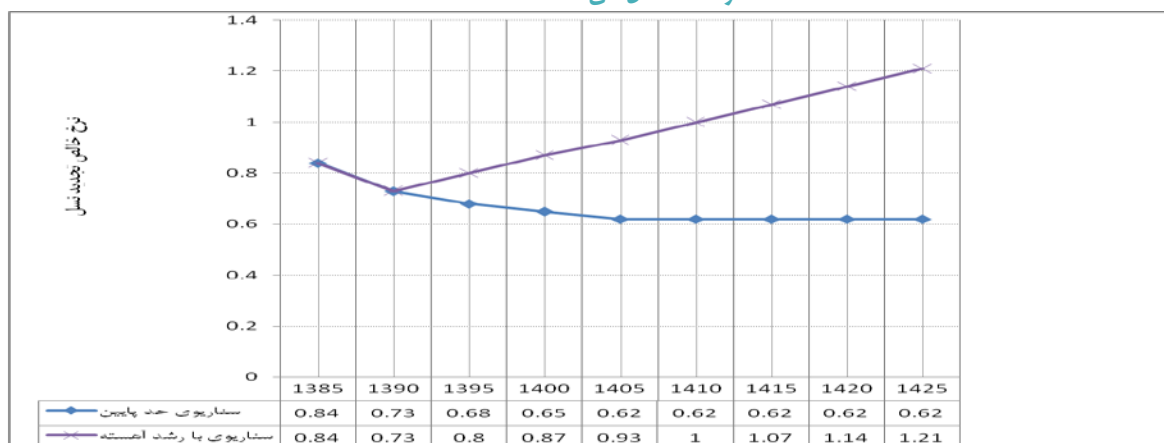
سال پیش‌بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل ناخالص	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰.۵۰	۱.۲۱	۵۷.۸	۱۸.۶	۶.۵	۱.۸	۰.۸۸	۰.۸۴	۷۰.۴
۱۳۹۰	۷۴.۶۰	۱.۰۴	۶۷.۱	۱۶.۶	۶.۲	۱.۵۵	۰.۷۶	۰.۷۳	۷۱.۷
۱۳۹۵	۷۸.۶۰	۱.۰۱	۶۸.۹	۱۶.۲	۶.۱	۱.۶۸	۰.۸۲	۰.۸۰	۷۲.۸
۱۴۰۰	۸۲.۳۰	۰.۸۴	۸۲.۵	۱۴.۶	۶.۲	۱.۸۲	۰.۸۹	۰.۸۷	۷۳.۹
۱۴۰۵	۸۵.۴۳	۰.۶۹	۱۰۰.۸	۱۳.۴	۶.۵	۱.۹۵	۰.۹۵	۰.۹۳	۷۴.۹
۱۴۱۰	۸۸.۳۱	۰.۶۵	۱۰۷.۲	۱۳.۵	۷.۱	۲.۰۹	۱.۰۲	۱	۷۵.۹
۱۴۱۵	۹۱.۲۱	۰.۶۴	۱۰۷.۹	۱۴.۲	۷.۸	۲.۲۲	۱.۰۸	۱.۰۷	۷۶.۸
۱۴۲۰	۹۴.۱۶	۰.۶۲	۱۱۱.۳	۱۴.۷	۸.۵	۲.۳۶	۱.۱۵	۱.۱۴	۷۷.۸
۱۴۲۵	۹۶.۹۶	۰.۵۵	۱۲۵.۳	۱۴.۹	۹.۴	۲.۴۹	۱.۲۲	۱.۲۱	۷۸.۵

نمودار ۱- روند نرخ رشد سالانه جمعیت ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری
در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

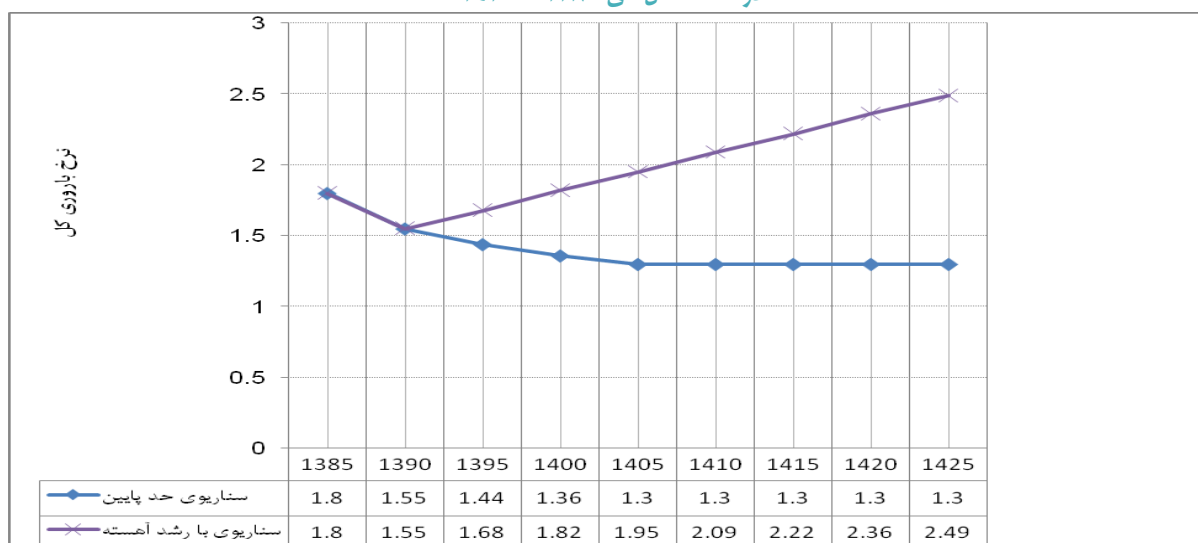
نمودار ۱، روند نرخ رشد سالانه را برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته در فاصله سالهای ۱۳۸۵-۱۴۲۵ نشان می‌دهد. همچنانکه ملاحظه می‌شود اگر رشد جمعیت کشور از آهنگ رشد آهسته پیروی کند، از وقوع رشد منفی جمعیتی پیشگیری شده و درنهایت به یک رشد متعادل جمعیتی دست خواهیم یافت. ملاحظه می‌شود که در صورت افزایش مناسب میزان باروری کل هرگز با رشد بی رویه جمعیت مواجه نخواهیم شد و در عین حال نرخ رشد جمعیت از نرخ فعلی هم پایین‌تر خواهد بود.

نمودار ۲- روند نرخ خالص تجدید نسل ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری در فاصله سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

نمودار ۲ نشان می‌دهد که در صورت پذیرفتن افزایش آهسته در نرخ باروری کل تا حد ۲/۴ در سال ۱۴۲۵ به یک نرخ جانشینی بین نسلی مطلوب دست می‌یابیم اما در صورت ادامه روند فعلی، با خطر انقراض نسل تدریجی مواجه خواهیم شد.

نمودار ۳- روند نرخ باروری کل در ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری در فاصله سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

بحث و نتیجه گیری

بطور کلی، جهت ارائه یک وضعیت مطلوب جمعیتی باید به روش تطبیقی عمل کرد و گزینه های مختلف جمعیتی را در کنار هم گذاشت. سپس با بررسی مزایا و معایب اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی هریک از گزینه ها، گزینه ای که دارای بیشترین مزیت ها و کمترین معایب هست را انتخاب کرد. اگر به وضعیت جمعیتی کشور های مختلف دنیا به لحاظ وضعیت انتقال باروری و ساختار سنی نظری بیفکنیم، خواهیم دید که بیشتر کشورهای توسعه یافته مراحل انتقال جمعیتی را طی نموده اند یعنی باروری شان به سطح حداقل (۱/۶-۱/۱) رسیده و نیز رشد جمعیت آنها به طرف صفر و حتی رشد منفی میل نموده است. به عبارتی موازنه جمعیتی در این کشورها به هم خورده است (جدول ۴).

این وضعیت از یک سو ناشی از اعمال برخی از سیاست های تعدیل رشد جمعیت و از سوی دیگر ناشی از وقوع برخی تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در فرآیند تحول تاریخی این کشورها بوده است. به هم خوردن موازنه جمعیتی در این کشورها برخی از پیامدهای منفی جمعیتی را به دنبال داشته است.

جدول ۴- تقسیم بندی کشورها براساس مراحل مختلف انتقال جمعیت
براساس میزان تقریبی باروری کل و میانه سنی جمعیت

مرحله	میزان باروری کل	میانه سنی
مرحله اول انتقال (برخی از کشورهای آفریقایی: نیجر، سومالی، اوگاندا و ...)	۸-۶/۸	۲۲-۱۵
مرحله دوم (پاکستان، عمان، بوتان و ...)	۷-۵	۲۷-۲۳
مرحله سوم (مصر، نیکاراگوئه، مراکش و ...)	۹-۴/۳	۳۲-۲۸
مرحله چهارم (ازبکستان، پرو، سری لانکا و ...)	۹-۲/۲	۳۷-۳۳
مرحله سقوط جمعیتی (لتونی، روسیه، آلمان، ایتالیا، اسپانیا و ...)	۹/۱-۱/۱	۵۴-۳۸

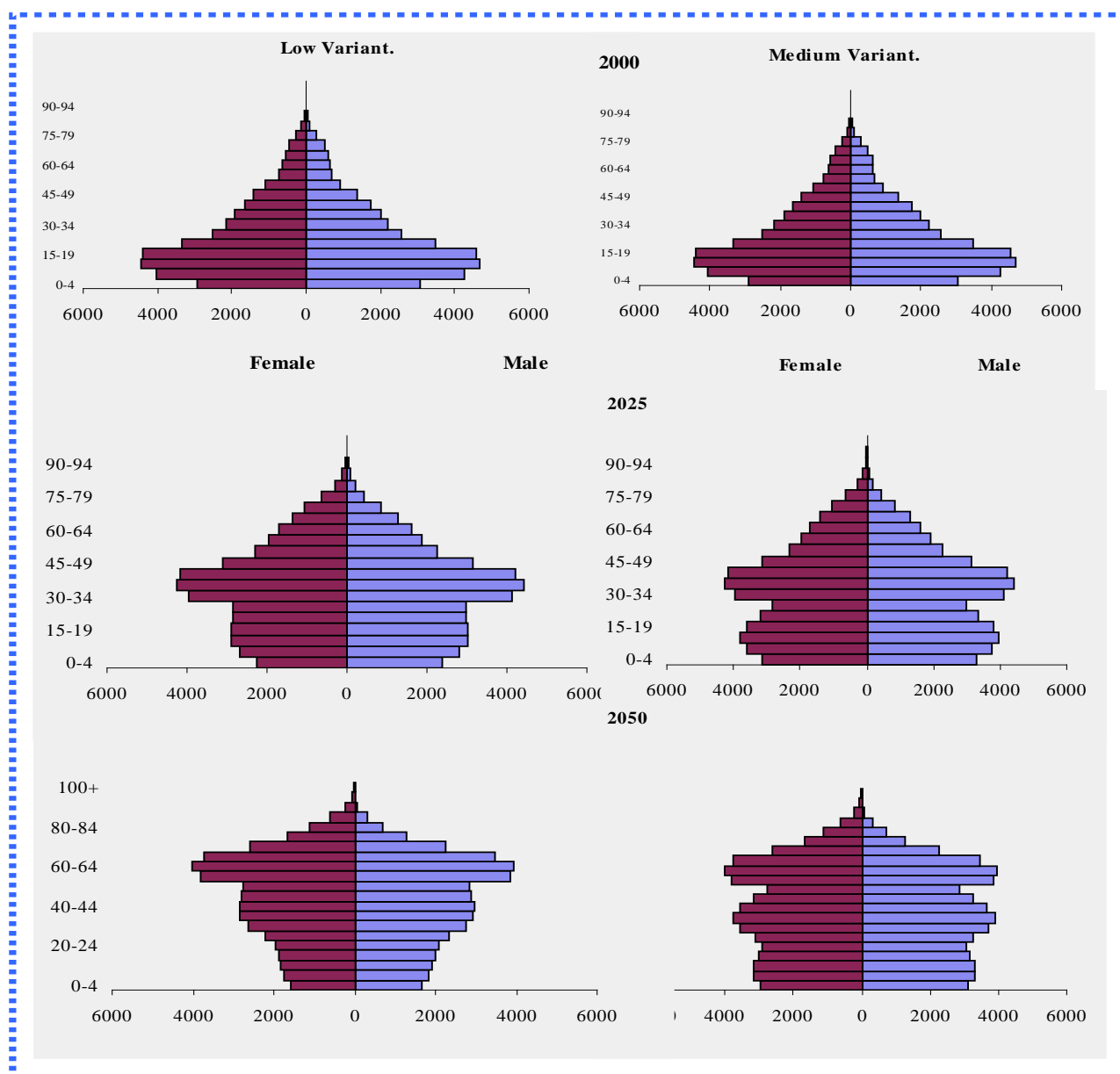
نمودار ۴ هرم های سنی جمعیت ایران را در سال های ۲۰۰۰، ۲۰۲۵ و ۲۰۵۰ نشان می دهند. نمودارهای سمت چپ نشان دهنده گزینه رشد کم جمعیت ایران تا سال ۲۰۵۰ است. در این گزینه فرض شده است که میزان باروری کل از ۲/۰۸ بچه برای هر مادر به ۱/۳۵ بچه در سال ۲۰۵۰ برسد و نیز میانه سنی از حدود ۲۳ سال در سال ۲۰۰۵ به حدود ۴۸ سال در ۲۰۵۰ برسد و این همان وضعیتی است که اکنون بیشتر کشورهای اروپایی با آن مواجه هستند و از آن بعنوان مرحله سقوط جمعیتی یاد می شود. همچنانکه ملاحظه می شود اگر روند رشد جمعیت ایران از این گزینه تبعیت کند در سال ۲۰۵۰ جمعیت کشور ما به شدت سالخورده خواهد شد.

نمودارهای سمت راست نشان دهنده گزینه رشد متوسط جمعیت ایران تا سال ۲۰۵۰ است. همچنانکه ملاحظه می شود در این گزینه، بین گروه های سنی جمعیت نوعی توازن برقرار است، و از سوی دیگر میزان باروری کل در حد جانشینی است. این وضعیت جمعیتی به این جهت مناسب به نظر می رسد که نشان دهنده نوعی تعادل در نسبت وابستگی، جمعیت در سن

فعالیت، نسبت سالمند به جمعیت جوان و میزان رشد متعادل نسبت به حجم کل جمعیت است. با کمی تسامح می‌توان گفت که یکی از گزینه‌های مناسب برای روند تغییرات آینده جمعیت ایران گزینه حد متوسط سازمان ملل است. البته لازم به ذکر است یکی از روش‌های حفظ تعادل پویای جمعیتی در ایران حفظ سطح باروری کمی بیش از سطح جانشینی (در حدود ۲/۱ تا ۲/۳) می‌باشد (مشفق و مطیع حق شناس، ۱۳۸۷).

نمودار ۴- هرم سنی جمعیت ایران براساس گزینه‌های پیش‌بینی حد وسط و حد پایین بخش جمعیت سازمان ملل متحد در سالهای ۲۰۵۰، ۲۰۲۵، ۲۰۰۰

منابع و مأخذ

- ۱ - محمود ، مشفق و همکاران (۱۳۸۹)، تحولات جمعیتی، چالش‌های فرارو و لزوم تجدید نظر در سیاست‌های جمعیتی ایران، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
- ۲ - مطیع حق‌شناس، نادر (۱۳۸۹)، گزارش تخصصی نماگرهای جمعیتی : رشد جمعیت ، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
- ۳ - مطیع حق‌شناس، نادر (۱۳۸۵)، نگاهی به وضع موجود و آینده احتمالی جمعیت و توسعه در جهان، ایران و کشورهای همسایه آن در آستانه هزاره سوم میلادی، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
- ۴ - مشفق، محمود و مطیع حق‌شناس، نادر (۱۳۸۷)، تغییرساختار سنی جمعیت ایران و ابعاد اقتصادی و اجتماعی پنجره جمعیتی آن ، پروژه مشترک صندوق جمعیت سازمان ملل در ایران و دانشگاه تهران.
- ۵ - مرکز آمار ایران (۸۵-۱۳۳۵)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- ۶ - میرزائی، محمدو همکاران (۱۳۸۵)، گزارش کشوری جمعیت و توسعه در ایران، طرح مشترک انجمن جمعیت‌شناسی ایران با پروژه صندوق جمعیت در دانشگاه تهران.
- ۷ - میرزائی، محمدو همکاران (۱۳۸۲). بررسی و تحلیل مسائل و چالش‌های جمعیتی ایران و پیامدهای آن ، کمیسیون جمعیت و چالش‌های اجتماعی ، شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران.

- ۸- Abbasi-Shavazi,(M.J.), and McDonald,(P.), 2005, National and provincial-level fertility trends in Iran, 1972-2000, Working Paper in Demography No. 94, Australian National University
- ۹- Aghajanian, (A). & Mehryar,(A. H.), 1999. Fertility transition in the Islamic Republic of Iran, 1976-1996, Asian-Pacific Population Journal, 14: 1, 21-42.
- ۱۰- Lutz (w), et al., (2004), The End of World Population Growth in the 21st Century, Earth Scan Press, London.
- ۱۱- Mehryar,(A.H.), & Haghshenas,(N.M.), (2006), Demographic Transition and Ageing in the ECO Countries, Population Studies and Research Center in Asia and Pacific, Tehran, Iran.
- ۱۲- O'Neill (B) & Balk (D) (2001), World Population Futures, in Population Bulletin, PRB Press, Vol.56, No.3.
- ۱۳- United Nations Population Division, (2008), World Population Prospects, NY.

***